

Светлана АТАНАСОВА

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България

s.atanasova@ts.uni-vt.bg

ДВУЕЗИЧНИ НАДПИСИ В ПУБЛИЧНОТО ПРОСТРАНСТВО

Svetlana ATANASSOVA

“St Cyril and St Methodius” University of Veliko Tarnovo

s.atanasova@ts.uni-vt.bg

DOUBLE LANGUAGE INSCRIPTIONS IN PUBLIC SPACE

The necessity to use languages different from the local one emerges in response to the conditions of living in a globalising world, characterised by different forms of mobility, superdiversity, and electronic communications. The author focuses on two types of double language inscriptions in public space – mirror images and translanguaged (mixed) inscriptions. The paper is the product of a five year ethnographic research in the local cityscape of Veliko Tarnovo, Bulgaria. The research was carried out in the theoretical framework of Linguistic Landscaping Studies, a new branch of sociolinguistics. The two types of double language writing (Bulgarian and English) manifest two different types of literacies – writing according to the elite forms of literacy and grassroots writing. While public signs of the mirror image type foreground the informative function of public signs, grassroots writing relies on the symbolic use of the foreign language and leads to the production of richly associative hybrid uses in public inscriptions.

Keywords: language landscape, bilingual inscriptions, mixed writing, literacy

Необходимостта да се пише на друг език, освен на родния, възниква в отговор на условията, които ни поставя светът, в който живеем – глобализацията се свят, чиито основни характеристики се явяват различните форми на мобилност, свръхразнообразието и електронните форми на комуникация. В текста се разглеждат два основни типа двуезични надписи в публичното пространство – огледални образи и смесени надписи. Статията е резултат от петгодишно етнографско проучване на градския езиков пейзаж на Велико Търново. Теоретичната рамка на изследванията на езиковия ландшафт се смята за нов дял на социолингвистиката. Двата вида двуезични надписи, които се наблюдават в публичното пространство (на английски и на български) се явяват проява на два основни типа грамотност – елитна и неелитна. Надписите от типа „огледален образ“ са продукт на елитните форми на грамотност и знаците, върху които са изписани, изпълняват основно информативна функция. Смесените надписи възникват като резултат на прилагането на неелитните форми на грамотност и представляват богато асоциативни хибридни употреби, при които чуждият и родният език придобиват символични значения.

Ключови думи: езиков ландшафт, двуезични надписи, смесено писане, грамотност

Увод

Класическите варианти на социолингвистиката се фокусират предимно върху устното общуване като благодатна почва за изследване на вариативността, както на макро-, така и на микрониво. Изследванията на езиковия ландшафт поставят акцент върху писмената форма на общуване, което неизбежно насочва интереса към писмеността, но и към грамотността. Да умееш да пишеш недвусмислено подсказва владението на първо място на граматични и правописни правила, а оттам идва и представата, че написаното трябва непременно да бъде унифицирано и строго подчинено на граматичните правила и на законите, спуснати от образователните институции. Следователно, всяко отклонение от тях се възприема като нежелателно и ни лишава от възможността да погледнем на нестандартните употреби като източник на вариативност в писмената речеупотреба, която е продиктувана от разнообразни социално-икономически, културни и политически фактори.

Първата стъпка, която можем да направим, за да променим този светоглед е да възприемем писмените форми на общуване като дълбоко обвързани с контекста, в който са употребени, както пише Иън Бломеърт (2007: 31–32). Така нестандартните употреби ще се възприемат не като нарушаване на нормата, а като различия, продиктувани от контекста на създаване и следователно валидни за него. На второ място трябва да възприемем модела на визуалната грамотност, който според Гюнтер Крес и Тео ван Луун (1996) разширява понятието за текст, като включва в него и пространственото разположение на написаното, както и взаимодействието му с други семиотични модалности.

1. Характеристика на публичното пространство

Публичното пространство е предмет на изследване в социолингвистиката, което, заедно с хората и знаците, които го изпълват, образува сложна система от взаимоотношения – между човека, езика и пространството. Първоначално този дял от науката възниква като количествен анализ, при който се изследва съотношението между броя на езиците, които са видими в дадено публично пространство и хората, които ги употребяват в своето ежедневно общуване. Впоследствие възникват и качествени варианти на тези проучвания, които си поставят за цел да установят не просто дали даден език е видим на дадено място, а по какъв начин е употребен и какви индексни стойности му се приписват. С други думи, И. Бломеърт и Б. Рамптън търсят да установят по какъв начин чрез употребата на даден език хората искат да се отъждествят или да се разграничат от дадени езикови групи и общности или от идеологиите, които те представляват (Бломеърт, Рамптън 2011: 5). Този факт предполага, че видимостта на даден език в публичното пространство не индексира непременно наличието в обществото на компактни групи от население, които общуват на него всекидневно. Така например, в местния езиков пейзаж на град Велико Търново, употребата на чужди езици (най-вече на английски във варианта

на глобален език), сигнализира предимно символна употреба и асоцииране с определени ценности, а не ежедневна комуникация.

Езиковият ландшафт се явява сложна социолингвистична система, в която поставените знаци се явяват своеобразни хроники на обществените процеси, които са протичали и продължават да протичат там (Бломеърт 2012: 19–21). Индексният им характер позволява да съдим за това какви са били мотивите при избора на език, при начина на поднасяне на съдържанието, както и за това какъв е очакваният ефект от този знак, след като е бил поставен в публичното пространство. Това, че знаците образуват сложна система, която документира промените в обществото, е една от основните характеристики на изследванията на езиковия пейзаж, която го отличава от другите направления в тази наука и насочва главния му интерес към грамотността или по-точно към различните видове грамотност, които съществуват в обществото.

2. Форми на грамотност

Съществуват различни подходи към изучаването на грамотността. Майкъл Стъбз (1980) предлага модел, според който грамотността се възприема като социална практика. Грамотността не се изчерпва със способността на хората да пишат, а включва в себе си функциите, които писмената реч може да изпълнява – интелектуални, административни, бюрокрайични и др. Но според модела на Стъбз, всеки написан текст е „отделен“ от контекста, в който е бил написан и за да бъде изтълкуван адекватно, трябва да предостави по експлицитен начин необходимата информация за отсъстващия контекст (Стъбз 1980: 109).

Брайън Стрийт (2013) възприема етнографски подход към писането, който включва два модела на грамотност – автономен и идеологически. Автономният модел включва техническите аспекти на грамотността и е независим от социалния контекст. Според идеологическия модел, грамотността е дълбоко обвързана със структурите на властта и с културните практики. В балансирания си подход между двата модела Стрийт търси връзката между етнографското изследване и анализа на дискурса, а написаният текст не се смята за независим и напълно отделен от контекста на своето създаване.

Иън Бломеърт (2007) предлага модел на грамотността, който се нарича „народна грамотност“¹. Народната грамотност е алтернативен вариант на стандартните норми и в някои общества, при които стандартната грамотност е привилегия на определени класи или прослойки, дихотомията е много ясно изразена. Това води до разграничение между двете групи, благодарение на което тази група, която познава единствено народната грамотност, се счита за неграмотна спрямо другата група. Бломеърт обаче твърди, че макар и периферна, народната грамотност е все пак грамотност, тъй като тя също се явява продукт на определени културни практики и като такава участва във формирането на културната и езикова идентичност на своите потребители. Подобна позиция

¹ Grassroots literacy.

разрешава възприемането на различното като вид вариативност, носеща своя контекстуален и социален заряд.

Понятието „грамотност“ най-често се свързва с умението да пишем (задължително правилно и най-често на ръка), но умението да пишем се явява само една форма на грамотността или само един вид грамотност. По-уместно би било да говорим за различни форми на грамотността (Бломеърт 2007: 8–9, 32–33) В съвременния свят умението да пишеш с клавиатура се счита също за такава форма, а още и умението да подреждаме написаното в свързан текст, отговарящ на определени стандарти. Ако трябва да приложим понятието „народна грамотност“ към конкретната ситуация на писане на чужд език в публичното пространство, това би предположило владееене на умения за превод, транслитерация (най-често на имена, но и на други думи) и, в определени случаи, транскрипция. Разширяването на понятието показва, че пълното овладяване на всички видове грамотност в еднаква степен от всички членове на обществото е идеализирана ситуация, така че вариантът „народна грамотност“ следва да бъде възприеман като алтернативна форма на стандартните норми, като „различност“, която поставя проблеми, а те от своя страна следва да бъдат анализирани и разрешавани.

3. „Огледални“ образи

Един разпространен начин на употреба на чужд език върху знаците в публичното пространство са двуезичните надписи, които съдържат един оригинален надпис на български, а след това същият е конвертиран на чужд език (най-често английски, но се срещат надписи и на други езици). Умишлено употребявам „конвертиран“ вместо преведен, тъй като преводът е само един аспект от пресъздаването на знака на друг език. Знаците в публичното пространство имат мултимодален характер (Крес, ван Луун 1996), при което преводът, заедно с транслитерацията, отразява само езиковата част на знака. Други аспекти на знаковата цялост включват подредбата на информационните елементи, употребата на цветове, пунктуация и др.

Нека разгледаме един огледален образ, представен на фигура 1. Надписът е на мултимедийния посетителски център „Царевград Търнов“ и гласи следното:

МУЛТИМЕДИЕН ПОСЕТИТЕЛСКИ ЦЕНТЪР „ЦАРЕВГРАД ТЪРНОВ“
 “TSAREVGRAD TURNOV” MULTIMEDIA VISITOR CENTRE

Фиг. 1.

Преводът в този надпис показва ясен стремеж към употреба на правилен английски език – спазени са граматичните правила и словоредът, лексикалният подбор е адекватен, а също и правописът. Единствената българска характеристика на този надпис е пунктуацията – името на музейния център е изписано в кавички, нещо което е нехарактерно за английския език. В това няма нищо неестествено – според теорията на геосемиотиката, предложена от Р. Скълън и С. Скълън (2003), един знак реализира пълния си смисъл само тогава, когато е позициониран на своето правилно място в общественото пространство. Ако премахнем горния надпис от мястото му и го позиционираме другаде, той не само ще престане да функционира като такъв (в случая функцията му е да назове обекта), но и напълно ще изгуби своя смисъл. Ако в случая ролята на кавичките е да покажат, че става дума за име на пространствен обект, то тогава е напълно редно те да бъдат запазени и в получения огледален образ на надписа. Преведеният надпис е огледален образ на първия не само защото е изказан на правилен език, а и защото отразява напълно информацията от оригиналния надпис, включително и ролята на кавичките, които посочват, че това е име на обект. В случая ние не можем да говорим за английски надпис. Ние говорим за български надпис, който макар и „предрешен“ в английски думи функционира в българското пространство. Именно поради тази причина българският надпис стои над английския. Според Крес и ван Луун (1996), един езиков код, който е пространствено разположен над другия, приема ролята на доминиращ код, т.е. изразява отношения на сила. В случая първенството на българския код означава друго – първичност, предходност, т.е. факта, че той е бил създаден преди английския му образ, а след това е било направено негово копие, което носи същата информация и изпълнява идентична функция.

Поради изложените по-горе характеристики, подобни надписи можем да наречем симетрични. Както виждаме, те предполагат не само добро познаване на родния и чуждия език (получени в резултат на подходящо образование), не само преводачески умения, но и умения за транслитериране на имена. Някои знаци предполагат и идентична подредба на основните елементи на информацията. Пример за това са табелите, съдържащи исторически факти и разположени на хълма Царевец, а още и менютата пред ресторанти и кафенета, табелите с имена на улици, както и табелите пред други обществени сгради и паметници, които съдържат културно-историческа информация. Всички тези двуезични надписи представляват симетрични огледални образи, състоящи се от оригинален надпис на български и неговото другоезично отражение.

Стана ясно, че огледалните образи са продукт на стандартните форми на грамотността. Има обаче един факт, който ни кара да се вгледаме и в нестандартните форми на грамотност, съществуващи в паралел. Името на града, в старинната му форма Търновград (Фиг. 1) е транслитерирано в английския вариант на надписа според системата за транслитерация на български имена на английски на А. Данчев. Според тази система, графемата „ъ“ се транслитерира на английски с графемата “u” (Данчев и др. 1989: 15–32). Настоящият закон за транслитерация² обаче изисква друга графема за транслитерация – графемата „а“. Според тази наредба, всички имена на географски обекти, исторически лица и документи следва да бъдат транслитерирани съгласно специално създадената за тази цел версия на латинската азбука. Официално приетата версия е предложена от Любомир Иванов и др. (2010) и има за основа английския вариант на латинската азбука, но английският език се взема предвид в качеството си на лингва франка. В надписа наблюдаваме противоречие между изискванията на закона и реалната практика. Все пак преобладаващият е имал пълно основание да предпочете неофициално приетия начин за транслитерация, защото ясно е осъзнавал, че превежда на английски, при това – не просто име върху пътна табела, а по-дълъг израз. Надписът отразява важни характеристики на английския език – английски словоред и английски правопис³, следователно можем да приемем този надпис в публичното пространство за правилен, въпреки противоречието със закона при транслитерацията на името.

Системата за транслитерация на А. Данчев и др. (1989) е система за транслитерация на български имена, ориентирана към английски, но не е официално приета за приложение. Транслитерацията не се изучава в средните училища, но голяма част от студентите са запознати с труда на Данчев. Не всички граждани на едно общество са професионалисти в употребата на чужди езици, но информация за това „как се пише дадена буква на английски“ може да се получи и от място, различно от университета. Именно това е една от основните характеристики на „народната грамотност“ – знанията се получават не в образователните институции, а извън тях (Бломеърт 2007: 10–33).

² <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135623667> [9.07.2022]

³ Думата „centre“ се изписва по този начин според британския правопис.

Ето още един надпис от публичното пространство, в който виждаме как името на град Велико Търново е транскрибирано не според изискванията на официалния закон за транслитерация, а според системата на А. Данчев (Фиг. 2).

Фиг. 2.

Надписът съдържа името на фотостудио, което изработва снимки в ретро стил и гласи:

RETRO TURNOVO

Не можем да твърдим със сигурност защо собственикът е избрал този вариант на изписване на името на латиница, но по всяка вероятност не е имал филологическо образование и затова предполагаме, че се е консултирал с някого, който е имал такава⁴. Може би е възникнал и въпросът кой от двата начина на транслитерация е правилен – този, който законът изисква или алтернативният вариант на Данчев. В крайна сметка на табелата се е появил надписът, който виждаме на снимката. Ето как един вариант на изписване на имена на чужд език, възникнал в академична среда, но неприет за официален от закона, се превръща в народна грамотност – независимо откъде са почерпили тази информация, има граждани, които предпочитат да транслитерират графемата „Ъ“ чрез „и“, може би защото ако изберат „а“, разликата между „а“ и „Ъ“ на чуждия език ще бъде заличена⁵.

Тук е интересно да отбележим, че законът за транслитерацията е ориентиран към английски, но в качеството му на лингва франка, т. е. той е приет за

⁴ Системата за транслитерация на А. Данчев е застъпена в университетското образование и филолозите я познават добре.

⁵ Статията не предлага количествен анализ на употребите, но двата надписа, които представяме тук, се намират на сравнително кратко разстояние един от друг. Имайки предвид и неголямата площ, която градът заема, можем да кажем, че моделът на Данчев има сравнително устойчива употреба.

официален, защото много повече са хората, които говорят английски не като роден език, следователно изписаните по този начин имена предполагат насоченост към по-широк кръг от посетители на града и „потребители“ на знаците. Системата на Данчев е прецизно разработен академичен модел и, въпреки че принципно не се различава много от приетия от закона, именно графемата „ъ“ се оказва една от съществените разлики. Народната грамотност, която се характеризира с частични познания и която се счита за девиантна по отношение на стандартната, в случая възприема различието между двете графемати, регистрирано в модела на Данчев и го противопоставя на тяхното унифициране, което официалният модел налага. На въпроса кой начин за транслитериране все пак е правилен, като отговор ще приведа един цитат на Майкъл Стъбз. Цитатът се отнася за ролята на правописа, но в по-широк аспект бихме могли да го приложим и към проблемите на транслитерацията:

„The ideal orthography would be designed by linguists, in collaboration with educators, publishers and politicians, and have the support of the mass of the people who are to use it. Thus, it would embody systematic phonemic and morphological analyses, be easy to teach and print, convey appropriate sociocultural implications, and be acceptable to its users. ... And since it is impossible to imagine a situation occurring in practice where all these criteria could be met, it follows that there is no ideal orthography“⁶. (Stubbs 1980: 96)

4. Смесени надписи

Друга форма на двуезичните надписи в публичното пространство са смесените надписи (Фиг. 3).

⁶ Правилата за идеален правопис би трябвало да бъдат определяни от езиковеди, в сътрудничество с преподаватели, издатели и политици и с масовата подкрепа на хората, които би следвало да се придържат към тези правила при писане. Така идеалният правопис би трябвало да бъде резултат от задълбочени фонетични и морфологични анализи, би трябвало да се преподава и печата лесно, да има подходящо социо-културно значение и да бъде напълно приемлив за своите потребители. ... И тъй като е невъзможно да си представим ситуация, която на практика да отразява всички тези критерии, би следвало да заключим, че идеален правопис не съществува (преводът е мой).

Фиг. 3.

Първото впечатление, което надписът създава е това, че е написан на английски език. Доказателство е думата „SOUVENIRS“, която носи окончание-то за множествено число. Името на магазина под нея трудно би могло да се изтъкува като английска дума. Значението на „MOLL4eto“ е „молчето“ или „малкият мол“, но трудно би се разчело по този начин от един родно говорещ чуждестранен посетител. Въпреки латинските букви думата не е английска и не е написана на английски. Тя е написана по начин, който бихме нарекли „народен“ начин за изписване на български думи с латинска азбука. Първата част на думата „мол“ е заемка от английски, но „върната обратно“ в латинското писмо е изписана по правилата на българския правопис като „moll“, а не като „mall“. Освен това, към нея има прибавени две български морфема – умалителната наставка „-че“ и определителният член „-то“. Буквата „ч“ в умалителната наставка не е изписана с буква, а с цифрата 4 под влияние на писането в електронна среда при използване на смартфони, таблети и компютри в чатове и различни социални мрежи. Електронната грамотност (писането с клавиатура) не се изучава в началната степен на огромяване в училище и затова потребителите спонтанно създават свои правила за изписване на тези букви от кирилицата, които нямат съответствия в латинската азбука. Водещият мотив при избора на латински символ за кирилска буква е бързината и краткостта на изписването – един символ се пише по-бързо и по-лесно, отколкото едно буквосъчетание, като „ch“ за буквата „ч“, например, което системите за транслитерация предлагат. А употребата на диакритични знаци също не е предпочитана форма за комуникация поради ограничените възможности на клавиатурата. Ето как един спонтанно възникнал начин на писане на български с чужди букви в електронна среда се е превърнал в практика и се е „изписал“ в публичното пространство.

Този начин на хибридно писане се нарича „translanguaging”⁷ (Бломеърт и Рамптън 2011: 7) – „транслингвизъм“ или за по-удобно „смесено писане“. Често се наблюдава склонност за неодобрително отношение към подобни неелитни форми на правопис (и то не само при хора с филологическо образование), но практиките ни показват, че благодарение на средата, в която живеем, този начин на писане се превръща в широко разпространен и устойчив вариант – клавиатурните форми на общуване принуждават хората да пишат на български с чужди букви (въпреки че съществуват и клавиатури на кирилица), а необходимостта да говорят на английски, ако искат да бъдат разбрани не само в средата, в която живеят, но и извън нея, ги кара да използват този език колкото и непълно да го познават. По този начин липсващото елитно познание (правила за транскрипция) се допълва от инвентара на народното познание (писане с клавиатура). Във връзка с конкретния надпис, тук заслужава да кажем още нещо – ние няма как да бъдем сигурни, че надписът „MOLL4eto“ показва недостатъчно познаване на правилата за транслитерация от страна на този, който е изготвил надписа. Може би надписът умишлено се е появил в тази форма, за да постигне определен ефект и очаквана реакция – а именно привличане на клиенти чрез солидаризиране с широко разпространените форми на общуване. Както И. Бломеърт (2007: 10–12) отбелязва, творчеството е един от характерните признаци на народната грамотност.

Този магазин за сувенири се намира на характерно място в град Велико Търново – на път от старата част на града, където се намират историческите забележителности, към центъра. Сувенири обикновено се предлагат на гостите на града и затова чуждият език, както и чуждата писменост, са предпочетени в изложения надпис. Думата „SOUVENIRS“ е напълно разпознаваема за туристическата клиентела, но „MOLL4eto“ си е чисто „нашенската“ част на надписа, привличаща клиенти от местното население, предимно младежи свикнали да пишат по този начин. Погледнато през призмата на етнопоетиката, „MOLL4eto“, изразява глобалната идентичност на местния човек (Бломеърт 2007: 225). Авторът на надписа използва чуждия глобален код, но във вариант, адаптиран към местния език и практики на общуване. И така, този смесен надпис привлича два вида клиентела – гости и жители на града. Правилната английска дума е ориентирана към гостите, а смесената – към тези, които се чувстват комфортно с нейната употреба и всички символни значения, които носи тя (модерност, оригиналност, чувството да си част от големия свят и др.).

Заклучение

Надписите в публичното пространство са достоверно отражение на множество социално значими процеси и практики на общуване. Наличието на двуезични надписи в публичното пространство на Велико Търнов се налага не

⁷ Други названия за същото явление са „heteroglossia“, „crossing“, „polylingualism“, и „metrolingualism“ (ibid.)

само от високата посещаемост на града като туристически обект, но и от стремежа на местните жители да се приобщят към глобалния свят. Чуждият език битува в локалния езиков ландшафт не като средство за ежедневно общуване, а като възможност за развиване на глобална идентичност у местния човек. Двата вида двуетични надписи отразяват тези два начина на съществуване на чуждия език в местната среда. Двуетичните надписи от типа „огледален образ“ разграничават ясно родния от чуждия изказ и се стремят към постигане на граматична и стилистична правилност. Те са резултат от спазването на езиковите стандарти за писане и са проява на елитна форма на грамотност. Тяхната функция в пространството е предимно информативна. Смесените надписи комбинират два езика (роден и чужд, най-често английски), често пъти на няколко нива (синтактично, морфологично или на ниво правопис) с цел за постигане на определен ефект – бързо и ефективно писане, оригиналност, привличане на клиента. Те са прояви на народна грамотност, която запълва частичните познания, в случая по чужд език. Смесените надписи придават на употребените в тях чуждоезикови елементи символно значение – тяхната основна функция не е да информират, а да създават определени нагласи, както и да споделят определени ценности.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бломеърт 2007:** Blommaert, J. Grassroots Literacy: Writing, Voice and Identity in Central Africa (manuscript) At https://www.researchgate.net/publication/228892589_Grassroots_Literacy_Writing_Identity_and_Voice_in_Central_Africa [17.05.2022]
- Бломеърт 2012:** Blommaert, J. Chronicles of Complexity: Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes. At https://www.researchgate.net/publication/265850728_Ethnography_Superdiversity_and_Linguistic_Landscapes_Chronicles_of_Complexity [8.06.2022]
- Бломеърт, Рамптън 2011:** Blommaert, R., B. Rampton. Language and Superdiversity. – In: *Diversities* 13 (2): 1–21. At <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000214780> [27.05.2022]
- Данчев и др. 1989:** Данчев, А. М. Холман, Е. Димова и М. Савова. Английски правопис и изговор на имената в българския език. София: Наука и изкуство
- Иванов и др. 2010:** Ivanov, L., D. Skordev, and D. Dobrev. The New National Standard for the Romanization of Bulgarian. In: *Matematica Balcanica*, n.s. 24, fasc. 1–2 (2010) At <https://store.fmi.uni-sofia.bg/fmi/logic/skordev/B1-Ivanov-Skordev-Dobrev.pdf> [15.06.2022]
- Крес, ван Луун 1996:** Kress, G., van Leeuwen, T. Reading Images: The Grammar of Visual Design. London: Routledge
- Скълън, Скълън 2003:** Scollon, R., S. W. Scollon. Discourses in Place: Language in the Material World. London: Routledge
- Стъбз 1980:** Stubbs, M. Language and Literacy: The Sociolinguistics of Reading and Writing. London: Routledge and Kegan Paul.